

ІДЕЙНИЙ ПРОСТІР ПРОФЕСОРА ВАЛЕРІЯ МОКІЄНКА

Науковий вісник Ужгородського університету.
Серія: Філологія. Випуск 2 (44).
УДК 811.16(092)Мокієнко+81'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).6-16

Гриценко П. Ідейний простір професора Валерія Мокієнка; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Праці відомого мовознавця проф. Валерія Михайловича Мокієнка охоплюють низку вузлових проблем російського і слов'янського мовознавства, насамперед фразеології, соціолінгвістики, лінгвокультурології, які дослідник розв'язує в опорі на широке коло мовних фактів різних слов'янських і неслов'янських мов, активно залучаючи інформацію про традиційну й сучасну культуру, літературу слов'янських народів.

В.М. Мокієнко розробив гнучку систему параметризації фразеологічних одиниць (ФО), дослідив явище різної міри оприявлення визначальних диференційних ознак фразеологізмів, що уможливило несуперечливе визначення типів фразеологізмів як складного структурного і семантичного феномену. Учений поєднав генетичний, ареальний і семантико-функціональний прийоми аналізу ФО, що забезпечило поглиблення дослідницьких процедур, нове пояснення історії виникнення багатьох фразеологізмів на тлі традиційної національної культури та широких міжкультурних зв'язків.

Важливою методологічною основою вивчення мови для В.М. Мокієнка стало охоплення тих стратів російської мови, про які не було достатньої інформації; дослідник зосередив увагу на соціолектах, розкривши глибину соціального, професійного, групового розшарування мови, охопивши докладним вивченням вербальну комунікацію поза сферами застосування літературної мови. Студії над периферійними стосовно літературної мови засобами субстандартної комунікації розкривають складну архітектуру мови, причини і моделі руху лінгвальних одиниць у структурі національної мови.

Для пізнання російської мови цінним виявився аналіз трансформації структури, семантики мовних одиниць, зумовлений тиском панівної в суспільстві ідеології, постановки «новомови», окреслення її ролі у формуванні мовного портрета нації визначеної історичної епохи. Дослідження соціолектів на тлі вивчення літературної мови і територіальних діалектів стало важливим кроком у досягненні інформаційної повноти, відтворення структурування та реального наповнення російського лінгвального простору. Словник російської новомови (авторства В.М. Мокієнка і співавторів) заклав підвалини для зіставного вивчення мов країн так званого соціалістичного табору на тлі російської новомови з її численними «радянськими», семантичними трансформаціями; словник відкриває перспективу з'ясування глибини змін інших національних мов унаслідок реалізації ідеології зближення / злиття мов.

У працях В.М. Мокієнка реалізована важлива засада дослідження окремої мови в широкому континуумі генетично споріднених мов, залучення інформації про зовнішні ізоглоси, які є надійним свідченням міжмовної / міжетнічної взаємодії різної часової глибини, її особливостей і наслідків.

Широта опрацьованої лінгвальної інформації дозволила В.М. Мокієнкові порушувати складні питання історії слов'янських мов, зокрема української, шукати нові аргументи й пояснення для «вічної» теми – слов'янського етно- і плотогенезу, для окреслення ареалу прабатьківщини давніх слов'ян.

Висловлені в різних студіях В.М. Мокієнка теоретичні узагальнення, оцінки багатьох мовних одиниць, явищ, а також застосовані дослідницькі процедури залишаються актуальними.

Укладені В.М. Мокієнком разом з іншими дослідниками різнооб'єктні й різноформатні словники є надійною емпіричною базою для славістичних студій і водночас цінним досвідом інтерпретації великого за обсягами лінгвального матеріалу.

Прикметною рисою стилю наукової творчості В. Мокієнка є трансформування власне наукових праць у тексти популярні й дидактичні, прагнення ширити коло реципієнтів важливої лінгвістичної інформації.

Ключові слова: В.М. Мокієнко, фразеологія, фразеографія, генеза мовних одиниць, функціональна стратифікація мови, центр і периферія структури мови, новомова, діалекти територіальні, соціолекти.

Постановка проблеми. Різноманітна наукова творчість, організаційна діяльність, широкі міжнародні контакти проф. В.М. Мокієнка виявилися продуктивними не лише у форматі опублікованих описових праць, словників, доповідей на різноманітних наукових форумах, в організуванні славістичної дидактики в неслов'янському середовищі (зокрема, українознавчих студій в університеті Грайфсвальду, Німеччина), а й у формуванні й прак-

тичній перевірці дослідницьких прийомів, які потребують спеціального осмислення, узагальнення. Особливістю дотеперішнього вивчення В.М. Мокієнком слов'янських мов є багатооб'єктність (хоча домінує увага до фразеології, субстандартних явищ, міжмовної й міжкультурної взаємодії), що стимулює пошуки нестандартних моделей їх дослідження й форм упорядкування й презентування матеріалу.

Аналіз досліджень. Окремим теоретичним студіям, словникам авторства В.М. Мокієнка присвячено рецензії, огляди (В. Ісаченко, А. Аксамітов, Р. Еккерт, К. Нічева); узагальнену оцінку науковим пошукам ученого подано в окремих студіях (Х. Вальтер, Н.Ф. Венжинович, М. Алексєєнко, О.К. Бірих та ін.); вивчення сукупності ідеологем наукового доробку (*простору ідей*) В.М. Мокієнка запропоновано вперше.

Мета статі – з'ясувати визначальні ідеї мовознавчих праць В.М. Мокієнка, аналіз і застосування яких може виявитися результативним в аналогічних студіях різних слов'янських мов.

Використані методи – моделювання простору наукових ідей; тематичне й ідеологемне потретування особистості дослідника-лінгвіста на тлі розвитку наукового напрямку.

Виклад основного матеріалу. Від середини 70-х років ХХ ст. і до сьогоднішня постає професора Валерія Михайловича Мокієнка стало сприймається в тісному зв'язку з опрацюванням низки актуальних проблем славістики, русистики, богемістики, україністики, міжслов'янських контактів, організацією різноманітних міжнародних форумів, зокрема фахівців з історичної лексикології й фразеології, діалектології, жаргонології, соціолінгвістики, із відобуванням нової наукової інформації, її впорядкуванням і донесенням до різних груп зацікавлених читачів. Пізнаваними ознаками праць дослідника є не лише прагнення до нового, евристично-відкривчого, а й широка стильова палітра текстів: дослідник знаходить точне слово і відповідний стиль спілкування як з лінгвістами-професіоналами, так і з широкими колами зацікавлених читачів.

Праці В. Мокієнка виказують не тільки охоплення широкого кола об'єктів вивчення, а й виразно критичний аналіз усталених у мовознавстві поглядів, нестандартне осмислення досліджуваних явищ, синергію різнопланової інформації, нерідко – залучення свідчень із віддалених сфер знань задля випрацювання чітких методологічних засад аналізу мовних одиниць, процесів.

Доля виявила прихильність до В.М. Мокієнка: фундаментальну фахову освіту здобув у Ленінградському університеті, що вирізнявся глибокими філологічними (русистика, славістика) традиціями. Роки його навчання (1962 р. закінчив слов'янське відділення) у науковому житті університету були періодом особливого розвитку лінгвістичних студій, зі значним романтико-оптимістичним супроводом, адже в 50-ті роки ХХ ст. проектували і закладали теоретичні основи для створення фундаментальних словників різного спрямування, лінгвістичних атласів. Із реалізацією цих задумів пов'язували обгрунтовані сподівання на розвиток мовознавства, зміну дослідницької парадигми лінгвістики. Ленінградське коло мовознавців – університетське й Академії наук – перебувало в центрі новаторських пошуків. Зокрема, в університеті під керівництвом проф. Б.О. Ларіна було розпочато створення кількох словників, і до цієї роботи залучали студентів, аспірантів. Це був час, коли лексикографією – нор-

мативною, діалектною, історичною, авторською – була наповнена аура мовознавчого Ленінграда: про укладання словників в університеті, педагогічному інституті, Академії наук, про принципи опрацювання, добір лексичних матеріалів, їхню повноту і якість дискутували на різноманітних наукових конференціях; тематичну різноплановість і гостроту цих дискусій доносять до нас через десятиліття численні збірники тез та спеціальні тематичні видання; ці питання також обговорювали і на заняттях зі студентами, зокрема аналізували опубліковані томи словників. Не випадково, осмислюючи сутність, особливості Ленінградської лінгвістичної школи на тлі інших наукових осередків Росії, визначальними її ознаками дослідники називають *філологізм, історизм, семантизм і лексикографізм* (див.: [Колесов 1998; Герд 2000]). Ленінградська філологічна атмосфера сприяла становленню багатьох талановитих лінгвістів.

У ленінградському науковому університетському й академічному середовищі сформувалися широкі контакти В.М. Мокієнка з багатьма мовознавцями, усталалося прагнення такі наукові зв'язки розширювати; контактерами були вчені, різні за проблематикою наукових студій, методологією й стилем дослідження, що вплинуло на формування панорамності його наукового мислення. Із роками широкі наукові контакти, відкритість до дискусій, участь у конференціях різноманітної тематики стали характерною ознакою наукового буття Мокієнка-мовознавця. Для його формування важливими виявилися і ленінградське наукове коло, серед яких особливо виділялися постаті Б.О. Ларіна, О.С. Герда, Г.О. Ліліч, і московське «ближнє коло» М.І. Толстого, і київський, мінський, празький славістичні осередки. Відкритість і харизматичність вдачі, готовність співпрацювати з науковцями різних дослідницьких центрів і різних країн прихилила до В.М. Мокієнка багатьох колег, із якими він успішно реалізував низку важливих наукових проєктів, зокрема зі створення різноматематичних словників, проведення важливих міжнародних конференцій та видання за матеріалами таких наукових зустрічей тематичних збірників праць. Закономірно, що впродовж багатьох років В.М. Мокієнка як носій нових ідей очолював комісію зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славістів, ініціював численні наукові заходи, що сприяли інтеграції лінгвістів різних країн. У тому, що фразеологія, жаргонологія науково добре оприявлені в сучасній славистиці, є чималий внесок професора Валерія Михайловича Мокієнка¹.

Ознайомлення з тематично і стильово різноплановими працями В.М. Мокієнка у співвіднесенні з хронотопом їх творення, зокрема з урахуванням стану розвитку науки про мову відповідного часу, залишає стійке враження наукового авангардизму, виразного новаторства, постійного

¹ Наукову діяльність В.М. Мокієнка докладно відтворюють бібліографія праць вченого, численні рецензії на його дослідження (див.: [Бібліографія 2015]), а також спеціальні студії (див.: [Венжинович 2015]).

залучення нових аргументів – емпіричних даних, гносеологічних моделей, прийомів аналізу. Обґрунтовані ідеї, пояснення розмаїтого кола мовних фактів (слів, фразеологізмів, сталих висловів) закріпилися в мовознавстві й нерідко вже сприймаються як факти самозрозумілі, узвичаєні, не завжди навіть у віднесенні до імені В.М. Мокієнка як автора відповідних праць.

1. Пошуки свого дослідницького *я* проступають уже в першій ґрунтовній праці В.М. Мокієнка – кандидатській дисертації про географічну термінологію Псковщини, що була відповіддю на тогочасні запити русистики і славистики – потребу нової надійної та вичерпної інформації про назви географічних об'єктів. Така інформація мала посприяти в розв'язанні питання давнього розселення слов'ян, їх міграцій-переселень, що забезпечило б глибше розуміння проблеми етно- і плотогенезу слов'ян, особливостей їх внутрішніх зв'язків у континуумі Славії та контактів із зовнішнім (позаслов'янським) світом. Над опрацюванням народних географічних назв у той час працювало багато славістів (досі широко знаними є ґрунтовні студії за окремими мовами чи всього слов'янського континууму Й. Шютце, П. Нітше, М.І. Толстого, І.Я. Яшкіна, Т.О. Марусенко, Л.В. Куркіної, Е. Григоряна та ін.), унаслідок чого було зібрано матеріали, що уможливили поглиблення історико-етимологічного аналізу багатьох народних назв, їхню ареальну (ізоглосну) параметризацію. Нерідко ізоглоси географічних назв виходили за межі слов'янського континууму, засвідчуючи наявність надійних відповідників у неслов'янських мовах, зокрема балтійських, германських, тюркських, фінно-угорських. Виявлені просторово різноспрямовані ізоглоси угрунтовували нові історико-генетичні інтерпретації, що, зокрема, підтвердив аналіз В.М. Мокієнком географічних назв псковських регіону: окрім встановлених зв'язків псковських назв з позаслов'янськими ареалами, типологія просторових характеристик дозволила виокремити групи лексем загальнослов'янської, західно-східнослов'янської, східнослов'янської та російської локалізації (див.: [Мокиєнко 1969; Мокиєнко 1969а]).

Часова й просторова параметризація народних географічних термінів передбачає з'ясування, звідки походить і коли могла постати в досліджуваному ареалі назва, яких змін форми і / чи значення вона зазнала впродовж тривалого функціонування. Такий комплекс дослідницьких *чому?* відповідав типовій тогочасній матриці історичного аналізу лексики. Цим пояснюється підвищена увага багатьох дослідників російської мови середини ХХ ст. і наступних поколінь до історії / історії і географії слів; такі студії суттєво розширювали етимологічні довідки про слово (які ще й досі нерідко залишаються традиційно інформаційно скупими, схематичними), розкриваючи його багатопланове буття в просторі мови й культури. Нагадаємо, що історизм було взято за одну з методологічних основ створеного з ініціативи проф. Б.О. Ларіна *Псковського областного словаря с историческими данными*.

Характеризуючи цей словник як «принципово нову справу в світовому мовознавстві», Б.О. Ларін підкреслив: «Великою перевагою перед усіма відомими обласними словниками російської мови (як і інших слов'янських мов) є наявність у нашому Словникові великого історичного матеріалу. Окрім Новгород, жоден інший край (“уділ”) феодальної епохи не зберіг такої кількості торговельної, юридичної, політичної документації, такої багатой місцевой літератури; варто лише згадати видатні своїм місцевим колоритом Псковські літописи» [ПОС 1, с. 3]. В.М. Мокієнко добре знав про цю змістову й структурну особливість псковського діалектного словника зсередини, оскільки брав участь у створенні цієї праці (див.: [ПОС 5; ПОС 8]).

Згодом історико-ареалогічний підхід до мовних явищ В.М. Мокієнко застосовував у численних дослідженнях фразеології російської, української, інших слов'янських мов, посилюючи аргументацію своїх аналітичних структурно-семантичних, мовологічних побудов історичними та лінгвогеографічними даними.

2. *Слово в культурі і слово як елемент і засіб оприявлення культури* – це той напрямок славистики, на поглиблення якого спрямовані праці В.М. Мокієнка, зокрема й тоді, коли ці ключові терміни відсутні в назвах його студій. Незалежно від досліджуваного страту мови – літературний стандарт чи народна мова в багатстві її територіальних і / чи соціальних різновидів – поступово досягається повнота реєстрування й упорядкування лексики і фразеології, які акумулюють і забезпечують збереження інформації про національну культуру. Тісний зв'язок фразеології з мовно-культурною картиною світу народу, його мовотворчим потенціалом залишається притягальним як для збирачів, колекціонерів фразеологічних одиниць (ФО), так і для професійних лінгвістів-фразеологів. Зауважимо, що від середини ХІХ ст. російська фразеологія перебувала в центрі уваги насамперед лексикографів і тих мовознавців й етнологів, які прагнули пояснити походження, передумови виникнення ФО; у середині ХХ ст. фразеологія опинилася в центрі теоретичних пошуків, різнопланових дискусій про сутність цих мовних одиниць, засади їх диференціації на тлі інших структурних елементів.

Із багатьох публікацій В.М. Мокієнка стає очевидним, що вивченню фразеології дослідник віддавав із захопленням, занурюючись насамперед в історію кожної ФО, призбируючи для кожної одиниці розлогі ряди варіантів, синонімів, міждіалектних відповідників. Спираючись на широку базу зібраних варіантів ФО, простежуючи їх відбиття в найдавніших писемних пам'ятках, встановлюючи іншомовні (іншокультурні) відповідники до типових російських фразеологізмів, В.М. Мокієнко закономірно постав перед необхідністю оцінювати ці мовні одиниці із загальнотеоретичних позицій. До цього підштовхували виразні відмінності й протиріччя в поясненні багатьох характерних ознак фразеологізмів, що нерідко викликало в дослідника

обґрунтовані застереження, критичні міркування². Спираючись на досвід вивчення історії окремих ФО та їх формального варіювання, дослідник закономірно підійшов до необхідності теоретичного осмислення базових положень фразеології. На той час об'єктом тривалих дискусій було визначення фразеологізму як мовної одиниці, релевантності пропонованих диференційних ознак та з'ясування їхньої цінності для виокремлення ФО з-поміж одиниць інших структурних рівнів. Було помітним, що кількість праць із фразеології в 50–70-ті роки відчутно зростала, проте це ще не забезпечувало прояснення сутності ФО.

Узагальнювальні праці багатьох дослідників 50-х – початку 70-х років ХХ ст. заповнили, за словами М.М. Копиленка, «різноголосся засадничих поглядів й оцінок», а критика (чи розмови про таке *різноголосся*) стала *спільним місцем* багатьох студій. Це різноголосся засвідчувало, що в прагненні досягнути несуперечливих дефініцій ФО нерідко застосовували однопланові підходи без належного урахування багатоманітного оприявлення фразеологізму як складного феномену. Така ситуація з теорією фразеології стала для В.М. Мокієнка визначальною спонукою до створення засад системного аналізу ФО; як наслідок – дослідник запропонував таку аналітичну матрицю, яка забезпечувала глибше розуміння умов, етапів постання та прийомів (моделей) функціонування, ресурсної потужності фразеологізмів (зокрема в контексті їх оновлення, творення на їхній базі нових мовних знаків різної структури, когнітивної потужності).

В.М. Мокієнко поставив за мету вибудувати струнку (наскільки це дозволяв об'єкт пізнання) систему поглядів на сутність ФО, окреслити особливості фразеології як окремого структурного рівня мови. Теоретичного осмислення потребувало багато проблем, які дослідник в узагальнювальній праці (докторській дисертації) об'єднав у блоки-опозиції за ознаками ФО: *сталість – змінність, модельованість – немодельованість, імпліцитність – експліцитність, образність – безобразність, синхронія – діахронія*. Кожна з названих проблем на той час уже мала значну за обсягом спеціальну літературу питання, різні оцінки диференційних ознак ФО. Лише докладно проаналізувавши означені проблеми й надійно аргументувавши свою позицію, можна було вибудувати узагальнену теорію фразеології, запропонувати операціональні прийоми дослідження.

Обраний дослідником прийом опозиціонування, антонімізації ознак виявився продуктивним, оскільки уможливив урахування різної чіткості проявлення визначальних ознак ФО. Визнання ре-

levantною широкої амплітуди проявлення ознаки ФО стало важливим засобом об'єднання зовні віддалених між собою фразеологізмів (наприклад, ознака *образність фразеологізму* може бути зневиразненою в одних ФО і водночас інтенсифікованою – в інших). Заступлення ідеї статичності ознак ФО визнанням діалектики – руху на шкалі інтенсивності оприявлення ознаки, її змінності – виявилось одним із фундаментальних положень сформованого В.М. Мокієнком нового погляду на сутність фразеологізму і фразеології як цілісної системи.

Базою для узагальнювального теоретичного дослідження слугували численні власні синхронійні й діахронійні студії над ФО російської³, інших слов'янських, а також сучасних і давніх мов Європи; це були праці як про *окремі ФО*, так і, що особливо важливо, про *класи ФО*, об'єднаних спільністю значення (концепту) чи структурних моделей. Це стало можливим завдяки осмисленню наукових пошуків попередників і сучасників (широта охоплення наукової літератури вражає), а також глибокому опрацюванню фразеологічних зібрань різного часу і різних мов, що не раз слугувало дослідникові в обґрунтуванні міжмовних ізоглос, виявленні типологічних сходжень / наближень фразеологізмів різних мов.

Результатом різнопланового опрацювання названих вище ознак ФО постала чітка й водночас гнучка система їх параметризації. Урахування семантики, структури та функціонування фразеологізмів дали підстави подати такі зразки аналізу, які викликали зацікавлення славістів; численні статті, а згодом – спеціальна монографія «*Славянская фразеология*» [Мокиенко 1980] для багатьох славістів стали предметом численних рефлексій, дискусій, поштовхом до пошуку нових матеріалів, аргументів (див. рецензії, відгуки В. Ісаченка, С. Утешеного, Л. Гораліка, А. Аксамітова, Р. Еккерта, К. Нічевої та ін.); згодом рецензенти супроводжували своєю увагою багато теоретичних і популярних студій ученого, особливо фундаментальні лексикографічні праці з фразеології (і не тільки). З роками В.М. Мокієнко став одним з активно обговорюваних у колах славістів і русистів авторів, чії думки впливали на стан досліджень у відповідних галузях слов'янського мовознавства.

Важливо, що ФО дослідник розглядає в широкому контексті словесної творчості – як акт образного (художнього) осмислення дійсності і вербальний результат цього акту, у зв'язках із фольклором, насамперед його малими формами (пареміями), хоча нерідко сягає ширших просторів словесної культури.

У пізнанні фразеології, ширше – фактів, явищ різних структурних рівнів, В.М. Мокієнко особливого значення надає генетицизму як методологічній засаді лінгвістичного аналізу: застосування такого підходу позначене висхідною траєкторією впродовж десятиліть наукової творчості; при цьому

² Пор. виставлені В.М. Мокієнком у рецензії на монографію Л.Г. Скрипник «*Фразеологія української мови*» аналітико-процедурні орієнтири: зокрема, було підкреслено необхідність подолання залежності від традиції «етнографічного трактування вихідного значення ФО» на тлі недостатньої уваги до власне мовних чинників становлення й динаміки фразеологізмів, а також зауважено про важливість посилення «конкретно-етимологічного» аналізу ФО – посилення *історизму* як визначальної засади вивчення фразеології [Мокиенко 1974].

³ Згодом зібрання фразеологічних історій автор об'єднав у книги «В глибої поговорки», «Образы русской речи: историко-этимологические очерки фразеологии», які завдяки доступному для не-лінгвістів викладу матеріалу набули особливої популярності, були кількаразово перевидані.

дослідник постійно наголошує на необхідності вивчення історичних передумов змін мовних одиниць, явищ, звертаючи, зокрема, увагу на давно висловлену думку Б.О. Ларіна про важливість для пізнання ФО діахронійної дослідницької парадигми.

У численних студіях В.М. Мокієнко підкреслює важливу думку про те, що не усталеність фразеологічного образу, експресії, не статика формальної структури, а їхня змінність – *реальні перетворення* чи *потенційна здатність до оновлення* – є важливою, а можливо, і визначальною рисою ФО. Рух вільної словосполучки до фразеологізму, а далі – з вияскравленням сформованого образу, із функціонуванням (інколи тривалим у часі) в іпостасі позірної статичності-рівноваги форми й змістово-конотативного комплексу, з подальшим розвитком оцінних, експресивних складників та оновленням форми, умов (інколи – і дискурсу) використання – така в загальних рисах траєкторія буття ФО на осі часу; етапи вказаних перетворень можуть бути розсіпані в просторі (континуумі) мови, оприявнюючися в діалектних записках із різних теренів (тому дослідник особливо підкреслює значення вивчення просторового варіювання фразеологізмів, необхідність збирання й упорядкування відповідної діалектної інформації). Сьогодні вже сформувався окремий субнапрямок вивчення фразеології – трансформація й варіантологія ФО (в україністиці цей тип студій представлений у працях І. Гнатюк, Н. Неровні, О. Важеніної, Г. Бардукової, Ж. Колоїз, Н. Венжинович, Т. Цимбалюк та ін.; ці ідеї було покладено в основу створення *Атласу фраземіки українських діалектів карпатського регіону* В. Лавера, 1981 р.).

3. Повертаючись до проблематики російської мови в наукових пошуках В.М. Мокієнка, зауважимо, що важливе місце в досягненні повноти портретування російської мови зайняло дослідження складної проблеми – трансформування літературної мови, яка на початок ХХ ст. вже мала розвинену стильову диференціацію, усталені норми, закріплені численними облігаторними текстами та описовими ортологічними працями. Зміни структури і прийомів мовокористування були зумовлені тотальним запровадженням нової ідеології, яка трансформувала суспільне життя, відтак – і мову. Питання *мова і політика, мовне планування* є складними для об'єктивного аналізу; їх розв'язання має ґрунтуватися на неупереджено опрацьованій широкій емпіричній основі. Спробу створити лінгвальну інформаційну базу для вивчення російської «новомови» часу панування в СРСР комуністичної ідеології В.М. Мокієнко разом із Т.Г. Нікітіною реалізував у незвичній для російської лексикографічної традиції праці – *Толковий словарь языка Советских* [Мокієнко 1998]. Це перше докладне словникове опрацювання російської «новомови» як лінгвально-го репрезентанта тривалих цілеспрямованих структурних змін мови під впливом радянської ідеології, глибоких трансформацій мовної картини світу. Такі зміни багато дослідників оцінювало як *розвиток і збагачення* російської мови, що в цілому не підтвердив цей словник. Ця праця В.М. Мокієнка і

Т.Г. Нікітіної становить докладне лексикографічне відтворення наслідків масштабної трансформації російської мови впродовж майже всього ХХ ст., репертуару й семантики її одиниць, парадигми й стилістики мовної комунікації. Об'єкт словникового опрацювання – *радянськи* («советизми»): лексика, назви загальні і власні, усталені словосполучки, фразеологізми, аббревіатури, якими вербалізували реалії, поняття, пов'язані з життям Росії від 1917-го до кінця 1980-х років. Ці лінгвальні елементи заповнювали мовне життя соціуму: не лише лозунги-плакати, назви установ, оформлення вітрин магазинів, шпальти газет, згодом – радіо- і телеетер, а й художні, наукові, технічні, дидактичні тексти; відповідно цими новими словесними знаками наповнилося і щоденне побутове мовлення. Промовисті вербальні маркери радянської епохи стали в один ряд із гіпсовими постаментами – від піонерів, робітників і колгоспників до вождів, якими був заповнений простір площі і парків: усе мало нагадувати про ідеологічні орієнтири-константи держави, ієрархію цінностей. Новомова і новопростір формували моделі мовомислення, прийоми вербалізації думок, охоплюючи й ті ситуації, які безпосередньо не стосувалися радянської ідеології, тематично чи ситуативно не були її втіленням чи продовженням.

Російська новомова (новояз) для славістики як об'єкт студій не була чимось новим чи незвичним, їй було присвячено чимало різноаспектних студій дослідників (насамперед західних), було створено низку назв цього явища, на що автори звернули увагу в передмові до словника [Мокієнко 1998, с. 5]; водночас лексикографічний формат опрацювання – з увагою не лише до широкого реєстру мовних одиниць, а й до різноманітних контекстів – забезпечив пізнання умов їх виникнення та соціокультурних обставин функціонування, відкрив нові інформаційні можливості, а з ними – і перспективи глибокої інтерпретації складного соціомовного явища. Спостереження над розвитком російської мови в СРСР, її поширенням і функціонуванням в інших країнах, добре ознайомлення з перекладами з російської на інші мови та особливостями викладання російської в іншомовній аудиторії, уможливили глибоке розуміння первісних мотивів і умов творення багатьох радянських, їхніх неоявнених змістів, смислів і конотацій, дали змогу збагнути механізми формування вторинних семантичних, оцінних комплексів таких номінативних одиниць, виявити шляхи їх поширення в мовленні. У словнику автори реалізували важливу засаду формування джерельної бази – охопили тексти різних жанрів, стилів, різних періодів радянської епохи. Відображення широкого функціонування елементів новомови змінює оцінку радянських як ознаки політичного дискурсу. Портретування «радянської епохи в лексичному відтворенні» і «розкриття *подвійного життя* радянських за радянської епохи» – це ті визначальні пріоритети, які окреслили для себе автори словника [Мокієнко 1998, с. 9]. Пізніше автор проаналізував оприявлену в мовленні зміну ідеологічного змісту багатьох радянських, зокрема формування їхніх негативних

конотацій. Словник, особливо його ілюстративний складник, формують у читача важливий висновок про те, що новомова – це не тільки набір нової лексики, усталених зворотів на тлі попередніх етапів розвитку мови, а насамперед спосіб мовокористування, формування й оформлення думки.

Хоча було очевидним, що російська новомова присутня практично в усіх сферах офіційної комунікації в Росії, ширше – в СРСР, що завдяки цілеспрямованому системному поширенню вона має сильний вплив на приватне мовокористування, об'єктивне вивчення цих процесів тривалий час перебувало під неофіційною заборонаю; натомість заохочувалися однопланові оцінки, глорифікування розвитку російської мови, підкреслення її лише позитивного впливу на розвиток усіх мов СРСР. Відсутність глибокого різностороннього аналізу стану розвитку російської мови впродовж ХХ ст., обґрунтованої критики її структурної й функціональної трансформації внаслідок поширення новомови забезпечили партійно-державній машині можливість безперешкодного впливу на російську мову та мови всіх республік СРСР.

Незначне ослаблення тиску новомови в російськомовному просторі останніх десятиліть, що засвідчують прояви часткової декомунізації (насамперед в онімному просторі – як відмова від окремих топонімів, антропонімів, ергонімів, мотивованих прізвищами партійних вождів різного часу), та архаїзація (деактуалізація) окремих радянзмів, також стає особливо помітним насамперед на підставі матеріалів *Толкового словаря языка Советских*. Водночас стають очевидними глибина й обсяги руйнівного впливу новомови на структуру російської мови, на змісти й моделі мовокористування, відтак зрозумілими є складність і тривалість у часі подолання цих наслідків. Окрема проблема – рівень збереження на правах історизмів та форми лексикографічного опрацювання елементів новомови в нових загально-мовних глумачних словниках, які забезпечуватимуть інформацією про реалії радянського минулого.

Особливий статус російської мови в СРСР визначав її вплив на мови інших республік, а також ідеологічно залежних інших країн, де панувало жорстке підпорядкування мови державній ідеології. Використання мови як важливого інструменту формування заідеологізованих картин світу спричинило постання новомов у країнах соцтабору за моделлю російської та з використанням багатьох запозичень і кальок із російського нового лексику. Цей процес мав розвиток у багатьох слов'янських і неслов'янських країнах євразійського континууму. Осмислюючи ці процеси в Польщі, М. Гловінський зауважив, що «новомова в Польщі в якійсь мірі була товаром імпортованим: як мова комуністичної влади вона перенесена разом із радянською системою, хоча й не можна стверджувати, що це явище лише накинене зовнішньою силою; воно також сягає питомих традицій (Польщі — П. Г.) і ними збережене. Якби новомова була лише явищем запозиченим, то не могла б відігравати тієї великої ролі в діяльності комуністичної влади впродовж десятиліть»

[Głowiński 2008, s. 179]. У зв'язку з широким ареалом побутування цього лінгвального феномену актуальним видається зіставне вивчення новомов різних народів та шляхів подолання наслідків їхнього впливу на розвиток відповідних мов, культур, картин світу. У таких проєктах словник В.М. Мокієнка і Т.Г. Нікітіної залишатиметься цінним джерелом інформації. У розвитку української мови праця має цінність для з'ясування джерел та умов постання багатьох структурних елементів, що особливо актуальне в добу «декомунізації» її структури, зміни загальних мовних орієнтирів та цілеспрямованої відмови її носіїв від багатьох одиниць, накинених за комуністичної доби.

4. Важливим для розвитку культури мовлення є словник крилатих слів російської мови авторства В.П. Беркова, В.М. Мокієнка і С.Г. Шулежкової [Берков 2000], що належить до типового для слов'янської лексикографії жанру. Цінність таких лексиконів як упорядкованих і науково коментованих зібрань «готових формул людського досвіду, життєвої мудрости, змістово містких позначень типів характерів» [Берков 2000, с. 3] засвідчена їхньою особливою популярністю в кожній національній культурі. У російському мовокористуванні популярним попередником цього словника була праця М.С. Ашукіна і М.Г. Ашукіної «Крылатые слова», що охоплювала (з пізнішими доповненнями) майже 1800 одиниць, витримала від 1955 р. багато перевидань, забезпечуючи впродовж десятиліть потребу в такій спеціальній мовно-культурній інформації. Аналіз словника М.С. Ашукіна і М.Г. Ашукіної (чи хоча б розлогі його пригадування) давно стали загальним місцем в оглядах історії російської фразеології й фразеології (особливо у зв'язку з актуальними свого часу дискусіями про межі фразеологізмів як мовної одиниці, прийомів їх відмежування від близьких утворень).

Зміни культурного тла російської мови останніх п'ятдесяти років, виникнення значної кількості семантично містких й емоційно насажених пізнаваних у соціумі висловів, цитат, які відтворювали в слововживанні не тільки з орієнтацією на первісні семантику й позамовний контекст, у якому постав крилатий вираз, а нерідко були також позначені змістово-оцінними трансформаціями (інколи – змінами глибокими, аж до протилежного, антонімічного), відчутно розширили коло таких мовних елементів. Важливо, що відбулася зміна визначальних джерел постання крилатих виразів: місце високої художньої, а також політичної й наукової літератури, що до середини ХХ ст. були визначальними для виникнення таких одиниць, посіли джерела інші, потужніші за впливом на мовлення соціуму – популярні кінофільми (включно з мультфільмами), пісні, масові шоу тощо. Не полишає відчуття, що автори таких «демократичних» творів передбачали можливість афоризації виразів, словосполук, «розрізання» текстів на цитати, цілеспрямовано підводячи саме до такого сприймання своїх творів. У цілому явище цитатності – відтворення-повторення усталених виразів, фрагментів знаних у соціумі текстів – набуло в другій половині ХХ ст. нових функційних об-

рисів як у писемному різновиді мовлення (зокрема в художньому дискурсі⁴), так і в усній публічній та приватній комунікації; в окремих комунікативних ситуаціях (напр., політичні дебати, публічні виступи політиків) використання крилатих висловів, цитат стало чи не обов'язковим маркером стилю. Усе це відчутно оновило «крилатий фонд» мови, що, однак, не завжди потрапляло до нових фразеологічних словників. Зауважимо, що в словнику В.П. Беркова, В.М. Мокієнка і С.Г. Шулежкової подано докладне наукове пояснення семантики крилатих виразів, відтворено умови їх постання, розвиток значення та особливості використання, наведено інформацію про первісне джерело (авторство тексту) та орієнтовний час виникнення і можливого поширення в мові (напр., вираз *в хоккей играют настоящие мужчины* став популярним разом із відповідною піснею після 1968 р.; *ребята, давайте жить дружно!* – після переглядів мультфільму 1975 р.; *родительский дом – начало начал* – після 1980 р. тощо). За матеріалами цієї лексикографічної праці (репрезентовано майже 4 тисячі одиниць) виразно постають етапи та умовні «піки інтенсивності» поповнення російської мови крилатими висловлюваннями, актуалізація окремих типів джерел, використання яких оприявнює *центри культурного тяжіння* в різний час.

Близьким за визначальною ідеологією до словника крилатих слів є «Толковый словарь библейских выражений и слов» [Мокиенко 2010], у якому опрацьовано стійкі вилучення, афоризми, однослівні крилаті одиниці, які первісно сягають одного джерела – Біблії, і які увійшли в різноманітні світські тексти з переносним чи зміненим значенням від кінця XVIII до початку XXI ст. Залучений широкий ілюстративний ряд засвідчує глибоке входження елементів тексту Біблії в російську мовно-культурну картину світу, їх стійке використання в різних стилях і комунікативних ситуаціях. Прийом зосередження уваги на текстах одного автора чи окремого твору застосовано у створених В.М. Мокієнком разом із колегами словників крилатих висловлювань О.С. Пушкіна, О.С. Грибоедова (за матеріалами «Горе от ума»).

5. Не простими за виконанням виявилися лексикографічні проекти, спрямовані на систематизацію й репрезентацію великого за обсягом позанормативного сегмента словникового складу, опис якого важливий для досягнення повноти вивчення російської мови. Значну частину позанормативного лексико-фразеологічного простору, яка пов'язана з територіальними діалектами, лінгвісти віддавна опрацьовують у словниках народних говорів; діалектні словники сьогодні вже утворюють окремий напрям лексикографії. Складнішою завжди була ситуація із широким простором позанормативних елементів іншого плану – від жаргонізмів до матизмів, які хоча й зрідка були об'єктом лексикографування і спеціального лінгвістичного аналізу, проте таких праць було замало, тому вони сповна

не забезпечували систематизації й відтворення емпіричної бази. Ці розряди лексики не були належно репрезентовані у форматі спеціальних повних словників, що унеможливлювало виявлення їхніх важливіших характеристик, зокрема складу, генези та особливостей функціонування; їх представлення в загальномовних словниках було спорадичним, викликало потребу спеціального обстоювання права на такий крок (показовий з цього погляду коментар І.О. Бодуена де Куртене 1911 р. щодо обґрунтованості відновлення у словнику В.І. Даля зафіксованих лексикографом *непристойних* слів, які були вилучені в попередніх виданнях).

Якщо жаргон, сленг як об'єкти вивчення поступово набували прав у лінгвістиці, то нецензурні висловлювання й звороти, обценізми, які традиційно були табуовані в літературному слововживанні (й оцінювалися як маркери низької культури), тривалий час залишалися без перспектив на словникове опрацювання та докладний лінгвістичний аналіз. Показово, що автори праць про *непристойну* лексику, усталені звороти мови, зокрема упорядники спеціальних словників, нерідко утасмничували своє авторство, а значна частина соціуму залишалася неготовою зрозуміти суть, мету підготування таких праць (див.: [Ставицька 2008, с. 7–9]). І хоча є очевидним, що через пізнання будь-яких відхилень від літературного стандарту відбувається поглиблення розуміння особливостей самої літературної мови, усе ж без докладних описів і словників така теза не має належної переконливості. Значне послаблення цензурних заборон від середини 80-х років XX ст. змінило функціонування не лише арготизмів, а й обценізмів, актуалізувавши їх вивчення. Поява великих словників такої лексики змінила лексикографічне забезпечення цієї ділянки мовознавства.

У передмові до *«Большого словаря русского жаргона»* (2000) В.М. Мокієнка і Т.Г. Нікітіна окреслили ідеографічні контури російського жаргону, зазначивши, що в словнику вміщена «как старая лексика бродячих торговцев-офеней (по М. Фасмеру – афинских, из Афин, афинян), выросшая из греческих корней, так и колоритный жаргон нынешних “коробейников”-челноков; как блатная “феня” арестантов, воров, уголовников, картежников, так и речь политзаключенных ГУЛАГа; как арготическая терминология милиционеров, летчиков, моряков, бизнесменов, риэлторов, компьютерщиков, журналистов, спортсменов, коллекционеров, артистов, так и язык школьников, студентов, преподавателей, панков, хиппи, кришнаитов, гомосексуалистов и наркоманов. <...> Каким бы ни казалось разнородным это словесное многоцветье, в комплексе оно составляет единую мозаичную систему. Систему, обнаруживающую формальную и смысловую преемственность русского жаргона во времени» [Мокиенко 2000, с. 3]. Масштабне охоплення жаргонізмів створило передумови укладання спеціалізованих лексиконів, зокрема жаргону школярів і студентів.

Дослідження субстандартів російської мови, здійснені В.М. Мокієнком разом зі співавторами, сприяють досягненню повноти інформації про мову

⁴ Про відчутне оновлення цитатного фонду сучасної української літературної мови, зокрема художнього стилю, див.: [Сюта 2017].

як цілість у різноманітні форм її існування. Створення таких лексиконів (як *Словарь русской бранной лексики (матизмы, обсценизмы, эвфемизмы с историко-этимологическими комментариями)*). – Berlin, 1995) передбачало не тільки формування вихідної емпіричної бази мовних фактів, їх історико-генетичний аналіз, експертування й коментування, а насамперед опрацювання надійних теоретичних засад, які, окрім іншого, переконали б майбутніх читачів у потрібності таких праць, розкрили б їхній евристичний потенціал, місце в системі лексикографованої інформації. Словники субстандартів виявилися тим науково-інформаційним «поясом» доколя літературного стандарту як епіцентру мови, чим було досягнуто нового рівня повноти опису мови.

Зазначимо, що ці фундаментальні лексикографічні праці перероблено в короткі за форматом словники, які нерідко орієнтовані на визначене коло користувачів (школярів, студентів, іншомовну аудиторію тощо) чи спрямовані на досягнення окреслених дидактичних цілей.

6. Однією із засад наукової творчості В.М. Мокієнка є просторова парадигма пізнання мови чи її окремих елементів у широкому її розумінні: мова поширена в просторі, має визначені (хоча й рухомі) межі побутування, проте вивчення мови цими межами не замикається, а навпаки, результати її дослідження тоді набувають глибини й об'ємності, коли залучають інформацію ширшого кола мов. Розуміючи евристичну цінність такого підходу, В.М. Мокієнко віддавна прагнув наповнити свої студії необхідними свідченнями споріднених і традиційно контактних мов. Як наслідок – багато праць дослідника внаслідок використання фактів різних мов є полілінгвальними, що часто породжувало нові пояснення, інтерпретації різноманітних мовних елементів, процесів, явищ. Заглиблення автора в позаросійський мовний простір переросло в праці, спеціально присвячені мовам і мовознавству інших слов'ян (чехів, українців, поляків). Так, наприклад, спеціальне зацікавлення вченого українською мовою, культурою простежуються майже від початку його творчого шляху і тривають досі. Спершу така увага була зумовлена необхідністю залучення свідчень української мови як матеріалу для зіставного вивчення російської діалектної лексики, згодом – фразеології, чому сприяло глибоке опрацювання класичних зібрань українських фразеологізмів, паремій, покликаннями на які рясніють статті дослідника. Він уважно вивчав кожну нову публікацію з української фразеології, нерідко відгукуючись на її появу в різноманітних виданнях (важливими виявилися рецензії на монографії Л.Г. Скрипник, А.О. Івченка, Л.І. Даниленко, на фразеологічний словник Г.М. Удовиченка, регіональний фразеологічний словник Донбасу В.Д. і Д.В. Ужченків, на словник фразеологічних синонімів М.П. Коломійця, Є.С. Регушевського тощо). Опубліковані автором рефлексії на мовний матеріал і його наукову інтерпретацію знайомили позаукраїнську наукову спільноту з новими працями про українську фразеологію, містили аналіз багатьох актуальних теоретичних проблем цього розділу мовознавства.

Зауважимо, що для розвитку української фразеології прихильність В.М. Мокієнка в українському науковому просторі виявилася важливою: його публікації були присвячені теоретичним проблемам фразеології (зокрема системності аналізу українських ФО; зіставному вивченню фразеологізмів слов'янських мов, їх історико-етимологічному студіюванню у зв'язку з етимологізуванням лексики тощо, докладніше в: [Мокієнко 1974; Мокієнко 1979; Мокієнко 1990]), з'ясуванню походження, особливостей семантики та функціонування фразеологізмів, паремій (напр.: *мати Лада і Диво дивнес; груші на вербі; ні роду ні племені; відкладати в довгий ящик; класти зуби на полицю та ін.*), для багатьох з яких подано структурні, типологічні паралелі, відповідники з інших слов'янських мов, тобто встановлено українсько-іншослов'янські фразеологізми. Останнє особливо цінне, оскільки підкреслює місце українських мовних явищ у загальнослов'янському макроконтинумі. В.М. Мокієнко зауважує, що українські паремії запитувані як джерело інформації для діагностування *питомої – непитомої* слов'янської спадщини в пареміологічних фондах різних слов'янських мов. Зокрема, аналізуючи чеські прислів'я, приказки, приповідки, зібрані у словнику В. Флайшганса, дослідник стверджує, що частка української фразеології «у панслов'янських побудовах доволі велика, аби оцінювати її реальну активність. Не менш важлива їх роль і для розуміння адаптації близькоспоріднених елементів у різних слов'янських мовах епохи Відродження, коли українська мова набула статусу не просто рівної, а *«primus inter pares»*, оскільки вже вийшла на першу лінію мовного і культурного обміну слов'янства Європи» [Мокієнко 2015, с. 43]. У наведених оцінках значуще не лише авторове ретроспективне окреслення статусу української мови серед інших слов'янських, що ґрунтоване на дослідженні поширення українських фразеологізмів у західнослов'янських та російській мовах, а й підкреслення *методологічної* засади: компаративне вивчення ФО, паремій слов'янського континууму є важливою передумовою з'ясування їхньої генези та специфіки сучасного функціонування. Цю гносеологічну ідеологему В.М. Мокієнко послідовно реалізує у форматі двостороннього зіставного аналізу російських ФО з іншослов'янськими (насамперед чеськими, українськими), а з неслов'янських – передусім з німецькими, а також у багатьох спеціальних студіях (зокрема: [Мокієнко 2000]), у яких обґрунтовує необхідність ареального опису, ізгласування окремих фразеологізмів, структурних чи структурно-семантичних фразеологічних моделей, нагадуючи про важливість залучення українського фразеологічного, паремійного фонду задля повноти й наукової об'єктивності славістичних досліджень. Окреслена в низці праць В.М. Мокієнка проблема українсько-іншослов'янських / європейських зв'язків у фразеології, увиразнена ідеологема просторового (на тлі структурного, структурно-семантичного й генетичного) вивчення фразеології, потребує дальшого поглиблення з урахуванням лінгвістичного змісту нових численних ізглас різних структурних рівнів

і різного просторового спрямування, виявлених на підставі карт *Загальнослов'янського лінгвістичного та Загальнокарпатського діалектологічного атласів*, що уможливило нову синхронійно-типологічну й діахронійну / генетичну інтерпретацію багатьох явищ слов'янських мов.

Висновки. Дослідження професора В.М. Мокієнка – це не лише авторове розуміння й розв'язання важливих проблем русистики, україністики, богемістики, а й формулювання нових питань лінгвістики, виокремлення засад сучасних мовознавчих студій. До ідеологем наукової творчості В.М. Мокієнка належать насамперед повнота («*вичерпність*») охоплення об'єкта пізнання (на противагу поширеній вибірковості чи принагідному його сегментуванню); вивчення кожного мовного факту в параметрах часу й простору (ці параметри, зокрема простір, автор оцінював як джерело важливої релевантної інформації); оцінювання структурних елементів, явищ у постійному русі, змінності, у набутті ними нерідко характеристик не тільки нових, а й протилежних до вихідних, на тлі численних сталих ознак, які ув'язують між собою різні епохи як константи національної мовної картини світу.

Прагнення описати мову як цілісний об'єкт, до того ж з урахуванням еволюційних змін, провокувало тематичну багатовекторність наукових пошуків В.М. Мокієнка, яку годі представити з однаковою повнотою й докладністю. Тому в окремих випадках

дослідник вдається до *пунктирного окреслення* важливих проблемних зон, означаючи можливі шляхи їх розв'язання. Зокрема, стосовно слов'янської фразеології автор заохочує до осмислення (з вершин сучасного розвитку фразеології, фразеографії та загальних теоретичних досягнень кожної зі слов'янських мовознавчих шкіл) важливих питань, серед яких виокремлює: (а) статус ФО в системі мови, їх меж (з урахуванням функціонування «однослівних фразеологізмів»); (б) «стилістичну параметризацію ФО у функційно-семантичному й експресивно-емоційному просторі» та пов'язану зі змінами зазначених параметрів типологію фразеологічних трансформацій; (в) ФО у парадигмі інтертекстуальності (із можливим укладанням дво- і багатомовних словників інтертекстом) та трансляторики; великого значення надано необхідності ширшого використання ФО у лінгводидактиці; (г) історико-етимологічне вивчення, з'ясування передумов виникнення ФО; останнє забезпечує (г) реконструкцію «мовної картини світу» [Мокієнко 2008].

Формулюваннями можливих напрямів пізнання мови, теоретичними узагальненнями й окресленням перспектив мовознавчих студій супроводжено багато студій В.М. Мокієнка, присвячених аналізу окремих лінгвальних елементів, явищ, передмови-узагальнення до численних словників: усе це творить цілісний ідейний простір відомого лінгвіста, який є важливим для розвитку сучасної славістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берков 2000 – Берков В.П., Мокієнко В.М., Шулежкова С.Г. Большой словарь крылатых слов русского языка. Санкт-Петербург, 2000.
2. Берковы 2000 – Берковы В. и О. О крылатых словах. *Большой словарь крылатых слов русского языка*. Санкт-Петербург, 2000. С. 3–15.
3. Библиография 2015 – Профессор Валерий Михайлович Мокієнко (к 75-летию автора). *Библиографический указатель научных трудов*. Санкт-Петербург, 2015.
4. Венжинович 2015 – Венжинович Н.Ф. Подвижник фразеологічної науки (до 75-річчя від дня народження професора Валерія Мокієнка). *Українська мова*. 2015. № 3 (55). С. 159–166.
5. Герд 2000 – Герд А.С. В чем же суть Петербургской лингвистической школы? *Слово во времени и пространстве*. Санкт-Петербург, 2000. С. 15–23.
6. Колесов 1998 – Колесов В.В. К характеристике методологических основ Петербургской русистики. *Язык и речевая деятельность*. Санкт-Петербург, 1998. С. 127–141.
7. Мокієнко 1969 – Мокієнко В.М. Ареальный анализ местной географической терминологии и его интерпретация. *Советское славяноведение*. 1969. № 5. С. 57–68.
8. Мокієнко 1969а – Мокієнко В.М. Об одной псковско-западнославянско-литовской изоглоссе (*багно*). *Вопросы теории и истории языка*. Ленинград, 1969. С. 273–279.
9. Мокієнко 1974 – Мокієнко В.М. Рец. на: *Скрипник Л.Г.* Фразеологія української мови. К., 1973. *Вопросы языкознания*. 1974. № 4. С. 135–138.
10. Мокієнко 1980 – Мокієнко В.М. Славянская фразеология. Москва, 1980.
11. Мокієнко 1998 – Мокієнко В.М., Никитина Т.Г. Толковый словарь языка Совдепии. Санкт-Петербург, 1998.
12. Мокієнко 1999 – Мокієнко В.М. Образы русской речи: историко-этимологические очерки фразеологии. Санкт-Петербург, 1999.
13. Мокієнко 2000 – Мокієнко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русского жаргона: 5 000 слов, 7 000 устойчивых сочетаний. Санкт-Петербург, 2000.
14. Мокієнко 2008 – Мокієнко В.М. Современная русская и славянская фразеология (синхрония и диахрония). *Przegląd rusycystyczny*. 2008. Nr 4 (124). S. 9–26.
15. Мокієнко 2009 – Мокієнко В.М., Семенец О.П., Сидоренко К.П. Большой словарь крылатых выражений А.С. Грибоедова («Горе от ума») / Под. ред. К.П. Сидоренко. Санкт-Петербург, 2009.
16. Мокієнко 2010 – Мокієнко В.М., Лилич Г.А., Трофимкина О.И. Толковый словарь библейских выражений и слов: около 2000 единиц. Санкт-Петербург, 2010.

17. Мокиєнко 2015 – Украинская паремология в европейском контексте (об украинских паремиях в тезаурусах В. Флайшганса). *Мовознавство*. 2015. № 2. С. 37–43.
18. Мокиєнко 1974 – Мокиєнко В.М. Спроба системного етимологічного аналізу українських фразеологізмів. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 26–36.
19. Мокиєнко 1979 – Мокиєнко В.М. Питання про зіставний аналіз слов'янської фразеології. *Мовознавство*. 1979. № 5. С. 17–27.
20. Мокиєнко 1990 – Мокиєнко В.М. Історико-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики. *Мовознавство*. 1990. № 5. С. 3–11.
21. Мокиєнко 2000 – Мокиєнко В.М. Значення української пареміології для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв та приказок. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 9–20.
22. Ставицька 2008 – Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ, 2008.
23. Сюта 2017 – Сюта Г.М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. Київ, 2017.
24. ПОС – Псковский областной словарь с историческими данными. Вып. I. Ленинград, 1967.
25. Głowiński 2001 – Głowiński M. Nowomowa. *Współczesny język polski* / Pod red. J. Bartmińskiego. Lublin, 2001. S. 173–182.

REFERENCES

1. Берков 2000 – Berkov V.P., Mokiyenko V.M., Shulezhkova S.G. (2000). Bolshoy slovar krylatyh slov russkogo yazyka [Unabridged dictionary of the winged words of the Russian language]. St. Petersburg [in Russian].
2. Берковы 2000 – Berkovy V. i O. (2000) O krylatykh slovakh [About the winged words]. *Bolshoy slovar krylatykh slov russkogo yazyka*. St. Petersburg. S. 3–15 [in Russian].
3. Библиография 2015 – Professor Valeriy Mikhaylovich Mokiyenko (k 75-letiyu avtora). Bibliograficheskyy ukazatel nauchnykh trudov [Professor Valeriy Mikhailovich Mokienko (to the 75th anniversary of the author). Bibliographic index of scientific works]. St. Petersburg, 2015 [in Russian].
4. Венжинович 2015 – Venzhynovych N.F. (2015) Podvyzhnyk frazeolohichnoi nauky (do 75-richchia vid dnia narodzhennia profesora Valeriii Mokiiienka) [The devotee of phraseological science (to the 75th anniversary of the birth of Professor Valerii Mokienko)]. *Ukrainska mova*. 2015, issue 3 (55). S. 159–166 [in Ukrainian].
5. Герд 2000 – Gerd A.S. (2000) V chem zhe sut Peterburgskoy lingvisticheskoy shkoly? [What is the essence of the St. Petersburg Linguistic School?]. *Slovo vo vremeni i prostranstve*. St. Petersburg. S. 15–23 [in Russian].
6. Колесов 1998 – Kolesov V.V. (1998) K kharakteristike metodologicheskikh osnov Peterburgskoy rusistiki [On the characterization of the methodological foundations of Petersburg Russian Studies]. *Yazyk i rechevaya deyatel'nost'*. St. Petersburg. S. 127–141 [in Russian].
7. Мокиєнко 1969 – Mokiyenko V.M. (1969) Arealnyy analiz mestnoy geograficheskoy terminologii i ego interpretatsiya [Areal analysis of local geographic terminology and its interpretation]. *Sovetskoye Slavyanovedeniye*, № 5. S. 57–68 [in Russian].
8. Мокиєнко 1969а – Mokiyenko V.M. (1969) Ob odnoy pskovsko-zapadnoslavyansko-litovskoy izoglosse (*bagno*) [About one Pskov-West Slavic-Lithuanian isogloss (*bagno*)]. *Voprosy teorii i istorii yazyka*. Leningrad. S. 273–279 [in Russian].
9. Мокиєнко 1974 – Mokiyenko V.M. (1974) Retseziya na: *Skrypnyk L.H. Frazeolohiia ukrainskoi movy* [Book review on: *Skrypnyk L.H. Frazeolohiia ukrainskoi movy*]. *Voprosy yazykoznavniya*. № 4. S. 135–138 [in Russian].
10. Мокиєнко 1980 – Mokiyenko V.M. (1980) Slavyanskaya frazeologiya [Slavonic phraseology]. Moskva [in Russian].
11. Мокиєнко 1998 – Mokiyenko V.M., Nikitina T.G. (1998) Tolkovyy slovar yazyka Sovdepii [Defining dictionary of the language of the Sovdepii]. St. Petersburg [in Russian].
12. Мокиєнко 1999 – Mokiyenko V.M. (1999) Obrazy russkoy rechi: istoriko-etimologicheskyye ocherki frazeologii [Images of the Russian speech: historical and etymological sketches of the phraseology]. St. Petersburg [in Russian].
13. Мокиєнко 2000 – Mokiyenko V.M., Nikitina T.G. (2000) Bolshoy slovar russkogo zhargona: 5 000 slov, 7 000 ustoychivyykh sochetaniy [Large dictionary of the Russian jargon: 5,000 words, 7,000 fixed expressions]. St. Petersburg [in Russian].
14. Мокиєнко 2008 – Mokiyenko V.M. (2008) Sovremennaya russkaya i slavyanskaya frazeologiya (sinkhroniya i diakhroniya) [Modern Russian and Slavic phraseology (synchronicity and diachrony)]. *Przeglad rusycystyczny*. Nr 4 (124). S. 9–26 [in Russian].
15. Мокиєнко 2009 – Mokiyenko V.M., Semenets O.P., Sidorenko K.P. (2009) Bolshoy slovar krylatykh vyrazheniy A.S. Griboyedova («Gore ot uma») / Pod. red. K.P. Sidorenko [A large dictionary of winged expressions of A.S. Griboyedov («Woe from Wit») / Red. by K.P. Sidorenko]. St. Petersburg [in Russian].
16. Мокиєнко 2010 – Mokiyenko V.M., Lilich G.A., Trofimkina O.I. (2010) Tolkovyy slovar bibleyskikh vyrazheniy i slov: okolo 2000 edinit [Explanatory dictionary of the biblical expressions and words: about 2000 units]. St. Petersburg [in Russian].
17. Мокиєнко 2015 – Mokiyenko V.M. (2015) Ukrainskaya paremiologiya v evropeyskom kontekste (ob ukrainskikh paremiyakh v tezaurusakh V. Flayshgansa) [Ukrainian paremiology in the European context (about Ukrainian paremiology in V. Fleischgans's thesauri)]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 37–43 [in Russian].

18. Мокієнко 1974 – Mokiienko V.M. (1974) Sproba systemnoho etymolohichnogo analizu ukrainskykh frazeolohizmiv [An attempt at a systematic etymological analysis of Ukrainian phraseology]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 26–36 [in Ukrainian].
19. Мокієнко 1979 – Mokiienko V.M. (1979) Pytannia pro zistavnyi analiz slovianskoi frazeolohii [The question of the comparative analysis of Slavic phraseology]. *Movoznavstvo*. № 5. S. 17–27 [in Ukrainian].
20. Мокієнко 1990 – Mokiienko V.M. (1990) Istoryko-etymolohichnyi analiz frazeolohii ta etymolohiia leksyky [Historical and etymological analysis of the phraseology and the etymology of lexis]. *Movoznavstvo*. № 5. S. 3–11 [in Ukrainian].
21. Мокієнко 2000 – Mokiienko V.M. (2000) Znachennia ukrainskoi paremiolohii dlia istoryko-etymolohichnogo analizu slovianskykh prysliviv ta prykazok [The value of Ukrainian paremiology for the historical and etymological analysis of Slavic proverbs and sayings]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 9–20 [in Ukrainian].
22. Ставицька 2008 – Stavyt'ska L. (2008) Ukrainska mova bez tabu. Slovnyk netsenzurnoi leksyky ta yii vidpovidnykiv [Ukrainian language without taboos. Dictionary of obscene language and its equivalents]. Kyiv [in Ukrainian].
23. Сюта 2017 – Siuta H.M. (2017) Tsyatnyi tezaurus ukrainskoi poetychnoi movy XX stolittia [Quotation thesaurus of the Ukrainian poetic language of the 20th century]. Kyiv [in Ukrainian].
24. ПОС – Pskovskiy oblastnoy slovar s istoricheskimi dannymi (1967) [Pskov regional dictionary with historical data]. Issue. I. Leningrad, 1967 –. [in Russian].
25. Гłowiński 2001 – Głowiński M. (2001) Nowomowa. *Współczesny język polski* / Pod red. J. Bartmińskiego. Lublin. S. 173–182 [in Polish].

THE SCOPE OF PROFESSOR VALERIY MOKIENKO'S IDEAS

Abstract. Works of professor V.M. Mokiienko covers a number of key problems of modern Russian and Slavic Linguistics, primarily phraseology, sociolinguistics, which the researcher solves, based on a wide range of linguistic facts of different Slavic and non-Slavic languages.

V.M. Mokiienko developed a flexible system of phraseological parameterization differential features of phraseology, which allowed a consistent definition of the types of phraseology as a complex structural and semantic phenomenon. The scholar combined genetic, areal and semantic-functional techniques of FU analysis, which provided a deepening of analytical procedures, a new explanation of the history of many phraseologies against the background of traditional national culture and broad intercultural connections.

An important methodological basis for the study of the language for V.M. Mokiienko was the coverage of those strata of the Russian language, about which there was not enough information; therefore, the researcher focused on sociolects, revealing the depth of social, professional, group stratification of language, covering in detail the study of verbal communication outside the scope of literary language. Studies on the peripheral means of substandard communication in relation to literary language have revealed the complex architectonics of language, the causes and patterns of movement of linguistic units in the structure of the national language.

For the knowledge of the Russian language, the analysis of the transformation of the structure, semantics of language units due to the pressure of the dominant ideology in society, the emergence of the «new language», outlining its role in shaping the linguistic portrait of a nation of a certain historical epoch proved valuable. The study of sociolects against the background of the study of literary language and territorial dialects was an important step in achieving information completeness, reproduction of structuring and real content of the Russian linguistic scope. Russian dictionary of new languages (authored by V.M. Mokiienko and co-authors) laid the foundations for a comparative study of the languages of the so-called socialist camp against the background of the Russian new language with its numerous «Sovietisms», semantic transformations; such a study opens the prospect of clarifying the depth of changes in other national languages due to the implementation of the ideology of convergence / merging of languages.

V.M. Mokiienko's works implement an important principle of research of a separate language in a broad context, connections with other languages, attraction of information about external isoglosses, which are a reliable evidence of interlingual / interethnic interaction of different time depth, its features and consequences.

The breadth of the processed linguistic information allowed V.M. Mokiienko to raise complex issues of the history of Slavic Languages, including Ukrainian, to seek new arguments and explanations for the «eternal» topic – Slavic ethno- and glottogenesis, to delineate the area of the ancient Slavs.

Theoretical generalizations, estimates of many language units, phenomena, as well as applied research procedures and phenomena expressed in various studies remain relevant.

The multi-object and multi-format dictionaries compiled by V.M. Mokiienko together with other researchers are a reliable empirical basis and a valuable experience of interpreting a wide scope of language material for the specialists in Slavic languages at large.

A notable feature of the style of V.M. Mokiienko's scholastic work is the transformation of research works into popular and didactic texts, the desire to expand the circle of recipients of important linguistic information.

And over the years it has also become one of the ideologues of the existence of Mokiienko-scientist.

Keywords: V.M. Mokiienko, phraseology, phraseography, genesis of language units, functional stratification of language, center – periphery of language structure, new language, territorial dialects, sociolects.

© Гриценко П., 2020 р.

Павло Гриценко – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-5363-6585>

Pavlo Hrytsenko – Doctor of Philology, Professor, Director of the Ukrainian Language Institute of Ukraine's National Academy of Sciences; <http://orcid.org/0000-0002-5363-6585>